

Martin Bircher: *Die „treffliche Bibliothec“ der Fürsten von Auersperg in Laibach*. – Dományházi Edit: *Erasmus Kolozsvárt*. – Carlos Gilly: „Észak Oroszlánja”, a „Sas” és a „Végítélet Krisztusa”. Politikai, vallásos és chiliasztika publicisztika a harmincéves háború röpirataiban, illusztrált röplapjain és népi énekeiben. – Hoffmann Gizella: *Christoph Besold De verae Philosophiae fundamento discursus*. – Jakó Zsigmond: *Az erdélyi magyar antikvár könyvkereskedelem kezdeteiről*. – Monok István: *Olvasó vagy gyűjtő? A könyvgyűjtési és olvasási szokások változása a XVII–XVIII. század fordulóján*. – Nicolette Mout: *Das Bild Ungarn in der niederländischen öffentlichen Meinung des 16. Jahrhunderts*. – Németh S. Katalin: *Magyar vonatkozású iratok Johann Jakob Redinger hagyatékában*. – Sz. Schaffer Andrea: *Johann Preuss műve Gottfried Arnold egyháztörténetében*. – Szakály Ferenc: *A magyar nyelvű bibliafordítás terjedéséhez*. – Viskolcz Noémi: *Lucas Iennis frankfurti könyvkiadó katalógusa 1626-ból*.

VARGA IMRE

Haiman György – Muszka Erzsébet – Borsa Gedeon: A nagyszombati jezsuita kollégium és az egyetemi nyomda leltára, 1773. Bp. 1997. Balassi Kiadó. 8 l., 36 lev. hasonmás és 307 l., 16 t. (Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből 16.)

A jezsuita renddel kapcsolatos forrásaink oly gazdagok, hogy valószínűleg soha nem juthatunk el teljes kiadásukig, mindig csak válogatni leszünk kénytelenek belőle. Jó példa erre a legjelentősebb magyarországi jezsuita kollégiumnak, a nagyszombatinak iratanyagában lévő, a rend feloszlatakor készült leltár: e két-kötetes munka is csak a leltárnak mintegy egy-egyed részét képes közölni, a többit pedig összefoglalóan jellemzi. Az Egyetemi nyomda története volt a válogatás szempontja: e műhelyt és az általa előállított könyveket felsoroló jegyzék teljes részletességgel bekerült a jelen

kiadványba. A leltárban a betűöntődnél szereplő, 1773-ban nyomtatott betűmintakönyvről igen látványos hasonmás kiadás készült; a terjedemesebb kötet pedig a három szerzőnek a leltár egyes részeit kiértékelő tanulmányát közli. A kiadó a hasonmást Haiman György emlékének ajánlotta, aki e kötetek megjelenését már nem érthette meg.

Haiman György egykori gyakorló nyomdász volta, elmélyült betűtörténeti kutatásai és a nagyszombati tipográfia forrásanyagának, a nyomda kiadványainak beható ismerete eredményezi, hogy a feloszlata idejéből a műhely tevékenységéről a legapróbb részletekbe menő teljes képet kapunk. A 17. század közepén a nagyszombati nyomda még a Szent Adalbert konviktusban volt elhelyezve; 1699-ben került a kollégium impozáns nagy épületének nyugati szárnyába, ahol helyiségei a földszinttől a 2. emeletig terjedtek. (A leghitelesebb rajzokat a kollégium egész épületegyütteséről Georg Karl Zillak pozsonyi építőmester készítette a feloszlata után: ezek másolata szintén megtalálható a tanulmánykötetben.) 1773-ban a tipográfiában lévő hat sajtóból ötöt működtettek, mert tíz impressor, nyomtató dolgozott a műhelyben; továbbá kilenc szedő, egy réznyomó és három kollacionáló. A 80 latin, hat görög és héber, 23 fraktúr, ill. schwabachi betűt bemutató betűmintakönyv és a betűk mennyiségére és értékére vonatkozó kézírásos bejegyzések nagyon jól felszerelt betűöntődét mutatnak. Négy kivétellel minden betűnek volt matricája, az öntött betű mennyisége pedig betűfajtától függően egy-négy, vagy akár 15 vagy 24 mázsa is lehetett. A bemutatott több mint száz betűből a nagyszombati tipográfiának 1773-ban összesen 244 bécsi mázsa 45 font súlyú betűje volt. Megtudhatjuk a könyvből az officina fusoria, a betűöntőde 1750–1773 közötti bevételeit is. Noha Haiman György azt állítja, hogy a betűöntőde nem szállított jelentős mennyiségű betűt más hazai nyomdának, a közölt értékek ennek némileg ellent látszanak mondani; nem kell elfelejtenünk, hogy ami a kiemelkedő produkcóra képes nagyszombati nyomdánál nem jelentős mennyiség, egy átlagos, kisebb teljesítményű

hazai nyomdánál, amelynek csak időnkénti és részleges felújításra futotta, annál inkább.

A betűmintakönyvet értékelő tanulmány nagy értéke, hogy nem elégszik meg a leltár magyar fordításával és annak magyarázatával, hanem számos német, osztrák, cseh betűmintakönyvvel összeveti a nagyszombati *Specimen characterumot* (pl. a bécsi Trattner, a prágai Crabat 1760-as években, számos németországi betűöntődének a 17. és 18. században kiadott és egyes magyarországi nyomdák 1770–1795 közötti betűmintáival.) A fametszetű iniciálék, könyvdíszek, a körzetek esetében velencei, ill. francia mintákra is kitekint. A leltárban szereplő rézlemezek felsorolásánál egyúttal a leg szebb illusztrált nagyszombati könyvekről is listát kapunk. A mintaszerűen szép kiállítású kötet és értékelő tanulmánya így nemcsak a nagyszombati könyvművészetről ad az eddigieknél alaposabb képet, hanem a nagyszombati nyomda kiemelkedő volta miatt egyúttal a hazai és külföldi könyvművészet történetének egészéhez is értékes hozzájárulás. A nyomdatörténeti rész jobb megértését segíti elő a kötet végén közölt nyomdászati szakkifejezések szótára és a jelentős betűöntőkről, nyomdászokról, rézmetszőkről közölt ismeretanyag.

A nagyszombati nyomda az elkészült könyveket a kollégium Transylvania nevű szárnyának földszintjén raktározta, de a Croatiában és máshol is volt még könyvraktára. A leltár 31 lapon sorolja fel az elkészült kiadványokat igen rövid, sommás leírással, két nagy csoportban. Az elején a bekötött állapotban lévő könyveket (összesen 143 tételt), majd a krúdában lévőket (629 tételt). A Borsa Gedeon által gondozott fejezet a leltár szó szerinti leírását adja, amelyben a legérdekesebb adat az egyes nyomtatványok raktáron lévő példányszáma, és megtudjuk ezek egységárát és összértékét is; a tétel mellett pedig bibliográfiai azonosítást olvashatunk, ma ismert példányra, kiadási évre történő utalást. Az azonosítás fáradságos munkájának alapja részben a magyarországi 18. századi bibliográfia egyes kötetei, részben a nagyszombati egyetemi nyomda saját kiadású könyvjegyzékei. Ez utóbbiak különösen azért jelentettek

nagy segítséget az azonosításban, mert szakrendszerűk, felépítésük megfelel a leltár sorrendjének. Így az is elképzelhető, hogy a raktárban eleve szak szerinti sorrendben, s azon belül egy durva ábécé-rendben voltak tárolva a kész könyvek.

A nagyszombati egyetemi nyomda 1773-as leltára a nyomdának összesen 654 kiadványát reprezentálja. Ezeknek mintegy kétharmada volt latin nyelvű, viszonylag sok volt még a magyar, a szlovák és a német, viszont csekély számú a francia, horvát és cseh nyelvű kiadvány. A nyomtatványoknak közel hatvan százaléka az 1750–1773 közötti évek terméke volt. A leltárban tükröződő példányszámok természetesen a kiadás évétől és a kötet műfajától is függték: 2000–5000 között volt a legnagyobb példányszám, de ezer fölötti példányszáma is viszonylag sok, összesen 87 kiadványnak volt. A leltár érdekessége, hogy éppen munkában lévő műveket is felsorolt, ill. néhány, több ezer példányban raktározott olyan nagyszombati nyomtatványt, amelynek forgalmazását az 1760-as évek végén már jezsuitaelenes bécsi cenzúra betiltotta. A nagyszombati könyvraktár kiemelkedő jelentőségét elég egy adattal illusztrálnunk: a raktáron lévő összes könyv értéke 132 559 forint 40 krajcárt tett ki.

A tanulmánykötet első nagy fejezete a nagyszombati jezsuita kollégium leltáráról Muszka Erzsébet munkáját dicséri. A fenti két résszel ellentétben már szövegközlést nem, csak mintaszerűen alapos értékelő tanulmányt kapunk. A Keresztelő Szent János templom, a kollégiumnak Magyarország egyes részeiről elnevezett szárnyai, a bennük lévő lakó és munkaszobák leírása, a könyvtár, a csillagvizsgáló és más természettudományi gyűjtemény, a gyógyszerterá bemutatója megeleveníti annak a hitéletnek és a stúdiumoknak a környezetét, amely oly fontos volt a magyarországi egyház- és művelődéstörténetben. A kollégium gazdaságilag teljesen önálló volt, mindenféle szükséges műhellyel felszerelve. Aki a kötetet kézbe veszi, csak elismeréssel szólhat a kollégium leltárának értékelő tanulmányáról, erről az igen sokoldalú egyháztörténeti, művészettörténeti,

természettudományi, gazdaságtörténeti ismereteket és az egyes, olykor rejtélyesnek tűnő tárgyak azonosításában nagy leleményességet is kívánó munkáról.

Végül egy kiegészítés a nyomtatott betűmintakönyvhöz: valószínű, hogy nemcsak a leltározás munkáját elősegítendő készült, nemcsak a nyomda magas színvonalát akarta reprezentálni, hanem – áttelesen – emléket kívánt állítani a feloszlott rendnek is. Mind a latin, mind a fraktúr/schwabachi betűk mintái ugyanis a kenyérbetűktől kezdve összeolvasva folyamatos szöveget adnak, az első szerzetesrendeket alapító szentatyák buzgóságának és a szerzetesi erényeknek dicséretét zengik. Nem akármilyen könyvből: Kempis Tamásnak *Krisztus követése* című művéből (I. könyv 18–19–20. fejezete) választották ki a betűmintakönyv szövegét.

PAVERCSIK ILONA

Irinyi József: Német-, Francia- és Angolországi úti jegyzetek. Bp. 1998. Argumentum Kiadó. 272 l.

Irodalomtörténészeink idősebb nemzedékének kétség kívül egyik legszorgalmasabb tagja Fenyő István, aki ráadásul végig hű maradt fiatalkori kutatási területéhez: a reformkorhoz. Tavaly megjelent, nagyhatású könyvének *A centralisták. Egy liberális csoport a reformkori Magyarországon* anyaggyűjtése során talált rá Irinyi úti jegyzeteire, de lehet, hogy már korábban kezébe került, hiszen az *Új Írás* 1987. 4. számában megjelent cikke arról árulkodik, hogy figyelmét már régebben felkeltették Irinyi úti jegyzetei. Akárhogyan is van, a külföldön (Hálában, ahogyan a címlap impresszumában olvasható) megjelent könyvben számos adatot talált a centralisták eszmetörténetének fejlődésére, megfogalmazására vonatkozóan. De nem csak ez indokolta újbóli megjelentetését. Egyrészt az eredeti mű ma már nehezen hozzáférhető, másrészt Irinyi politikai elvei (a népfel-

ség elve, általános választójog, polgári egyenlőség, szabad sajtó, úrbériség eltörlése stb.) sorra-rendre ott szerepelnek a reformkor leg-haladóbb harcosainak követeléseai között. Úgy is fogalmazhatnók, hogy bizonyos törekvések meg sem érthetőek Irinyi eszmetörténeti nézeteinek ismerete nélkül. A márciusi ifjakhoz kapcsolja Irinyit az „észarisztokrácia” elve. Az alsó táblához kerülőket kizárólag képességeik alapján kellene választani, de a felső táblában helyet foglalók között is a hozzáértés, a rátermettség és nem a származás lenne az elsődleges szempont.

A tehetség és tudás érvényesülésének szerve, eszköze lenne a sajtó is, amelynek a jövő társadalmában igen nagy szerepet szán, hiszen ez lenne a közvélemény formálója, az eszmék népszerűsítője, a szellemi élet nyomon követője. A sajtó követendő etikai szabályát leginkább a 15. fejezetben („Az időszaki sajtóról s a nevezetesebb napilapokról Franciaországban”) fogalmazta meg. „Az előtt, éppen mint nálunk 1841 előtt, a hírlapokat mindenki csupán hazugleveleknek s kimondhatatlanul feleslegesnek tartotta. Most azonban, mióta a hírlapok okoskodnak, nélkülözhetetlenné lőnek minden csupán kevésbé értelmes embernél” – írja. A sajtó társadalmi súlyáról és rendeltetéséről senki őelőtte ily melegen és találóan nem írt. Ugyanakkor a cenzúrának – Táncsics Mihály mellett – legnagyobb ellenfele, kérlelhetetlen üldözője, amint ez Apponyi kancellárhoz írott nyílt leveléből is kiderül. (Ezt a könyv elején közlik szó szerint.) Személyes indítékait Kovács Magda kutatásai nyomán ismerjük (MKsz 1972.): Irinyi 1844 tavaszán befejezte utazásairól szóló könyvét, amelyet a budai cenzornak küldött meg, aki válasz helyett felterjesztette ezt a Könyvbíráló Hivatalhoz. Közel egy év után megszületett az eltíltó végzés. A felháborodott író 1845 májusában nyílt levéllel fordult gróf Apponyi György kancellárhoz, amelyben bejelenti, hogy könyvét külföldön fogja megjelentetni. A könyve körüli hercehurca bőséges tanulsággal szolgálhatott szerzőjének a sajtószabadság működésének mikéntjéről. Nem valami törvényen felettséget kíván: „Mi azonban